

ANDT-erfarenheter i Gävleborgs län

I årskurs 9

2020

Författare: Anna Englund

Uppdragsundersökning nr 60

C.A.N CENTRALFÖRBUNDET
FÖR ALKOHOL- OCH
NARKOTIKAUPPLYSNING

CAN – ett nationellt kompetenscentrum

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN, är ett oberoende nationellt kompetenscentrum inom ANDT-området. Vårt uppdrag är att sprida kunskap om konsumtions- och skadutvecklingen av alkohol och andra droger i samhället. Det gör vi genom undersökningar, sammanställningar och forskning, men även via kunskapshöjande insatser.

Våra större återkommande nationella undersökningar är Skolelevers drogvanor, Monitormätningarna och Vanor och konsekvenser.

CAN är en del av civilsamhället med omkring 50 medlemsorganisationer. CAN:s styrelse utses av Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (Forte), Vetenskapsrådet, Folkhälsomyndigheten, Socialstyrelsen och Årsmötet. Regeringen utser ordförande och vice ordförande.

Innehåll

Inledning	4
Om undersökningen och rapporten	5
Undersökningens genomförande.....	5
Frågeformulär och data.....	5
Tillförlitlighet	6
Bortfall	6
Kontroll och justering av data	9
Allmänna kommentarer till tolkningen av resultaten	9
Resultat	11
Alkohol	11
Narkotika	14
Anabola androgena steroider	15
Tobaksanvändning	16
Sammanfattning	18
Läget i Gävleborgs län 2020	18
Utvecklingen i årskurs 9 i Gävleborgs län 2014–2020	19
Om undersökningen i Gävleborgs län	20
Referenser	21

Bilaga 1: Frågeformulär – årskurs 9, Gävleborgs län

Bilaga 2: Tabeller – årskurs 9, Gävleborgs län

Bilaga 3: Extratabeller – årskurs 9, Gävleborgs län

Bilaga 4: Extratabeller – årskurs 9, riket

Inledning

Ur ett folkhälsopolitiskt perspektiv är kännedom om människors hälsorelaterade beteenden betydelsefullt. Särskilt ungdomars olika hälsovanor är ofta av stort intresse ur ett preventionshänseende. Detta gäller inte minst användning av alkohol, tobak och andra droger.

Flertalet länder genomför frågeundersökningar om ungdomars ANDT-vanor (alkohol, narkotika, dopning och tobak) och ofta genomförs dessa i skolmiljö. I Sverige har undersökningar om skolelevers ANDT-erfarenheter genomförts på nationell nivå sedan 1971 i årskurs 9 och sedan 2004 bland elever i årskurs 2 på gymnasiet (se Englund, 2019). I den senaste ANDT-strategin (Socialdepartementet 2016) anges ett antal indikatorer som ska följas, bland annat gällande CAN:s skolundersökningar. Vilka dessa är, samt dess resultat, framgår bland annat i Folkhälsomyndighetens indikatorlabb samt av CAN:s årliga skolrapporter.

Det är känt att användning av alkohol och andra droger kan variera mellan olika regioner och att variationerna inom ett land många gånger kan vara större än mellan länder. Därför är det av intresse att ha tillgång till regionala data för att bättre förstå hur regionen förhåller sig till riksgenomsnittet, och för att få en uppfattning om vilka områden som bör prioriteras vid preventiva insatser.

Sedan 1990-talet har CAN på uppdrag av kommuner, landsting och länsstyrelser åtagit sig att genomföra utökade datainsamlingar i samband med ordinarie riksundersökningar. I anslutning till 2020 års rikstäckande undersökning av skolelevers drogvanor gav Region Gävleborg i uppdrag till CAN att genomföra en totalundersökning i årskurs 9 i Gävleborgs län.

I uppdraget ingick att CAN genomför datainsamlingen, sammanställer enkätsvaren och levererar dessa digitalt tillsammans med de programmeringsfiler som används för att tvätta datamaterialet samt för att skapa nya variabler. Utöver detta ingår denna rapport, som redovisar undersökningens genomförande, bortfallets fördelning samt kommentarer till de mest centrala resultaten. Av bilagt enkätformulär framgår hur frågorna ställts och av de bifogade programmeringsfilerna framgår hur rådatat bearbetats.

Ett viktigt syfte med denna rapport är att jämföra resultaten för ett antal ANDT-kärnindikatorer med resultaten i riket¹. Detta för att ge en bild av hur ANDT-erfarenheterna i Gävleborgs län förhåller sig till landet i stort. Ytterligare ett syfte är att tillgängliggöra de övriga resultaten. De redovisas könsuppdelade i tabellbilagorna (bilaga 2-4).

Utöver detta kompletteras leveransen också med en könsuppdelad tabellbilaga med fullständiga resultat för hela riket. Den levereras separat, i samband med att rikets resultat publiceras i december 2020.

¹ Riksdagen beslutade 2011 om en samlad strategi, den så kallade ANDT-strategin, för politiken kring alkohol, narkotika, dopning och tobak. De övergripande målen med strategin är att stoppa användningen av narkotika och dopning samt att minska de medicinska och sociala skador som uppkommer i samband med alkohol, samt ett minskat tobaksbruk. För att kunna följa upp arbetet med strategin skapades ett antal indikatorer av en särskilt utsedd projektgrupp (Socialdepartementet 2013). Den nuvarande strategin gäller för perioden 2016–2020 (Socialdepartementet 2016).

I Sverige, liksom i övriga världen, rådde covid-19-pandemin under våren 2020. Detta påverkade i hög grad CAN:s skoldatainsamling. Förhållandena under pandemin påverkade antal deltagande klasser, samt elevnärvaron i årskurs 9. Som det går att se i rapporten var svarsfrekvensen lägre än tidigare år. Det kan ha påverkat de resultat som redovisas. I denna rapport redovisas resultat från årskurs 9 i Gävleborgs län samt i riket, under omständigheten att siffrorna kan ha påverkats av ovanligt högt klass- och elevbortfall. Dock visar preliminära analyser av nationella data att dessa inte avviker från det förväntade. CAN:s hållning är därmed att resultaten i Gävleborgs län samt i riket ska tolkas med viss försiktighet, men att resultaten generellt sett håller en acceptabel nivå.

Om undersökningen och rapporten

Undersökningens genomförande

Undersökningen i Gävleborgs län genomfördes som en totalundersökning av samtliga klasser i årskurs 9. Datainsamlingen pågick under hela vårterminen. Detta var en längre svarsperiod än tidigare år som insamlingen gjorts nationellt samt i Gävleborgs län. Svarsperioden förlängdes för att möjliggöra för skolor att delta under dessa försvårade omständigheter som covid-19 pandemin medförde. Skolorna fick välja mellan pappersenkät och webbenkät men båda varianterna skickades per post. För webbenkätalternativet innebar det att instruktioner samt koder att logga in på enkäten med, kom per post. Innan materialet skickades ut, informerades rektorerna på skolorna om undersökningen. Enligt CAN:s instruktioner fungerar lärarna som undersökningsledare och enkäterna besvaras i klassrummen vid liknande förhållanden som vid ett prov. När enkäten är besvarad, lägger eleven den i ett omärkt kuvert, klistrar igen det och lämnar till läraren, alternativt skickar in enkäten digitalt. Det är frivilligt att delta. Om en elev inte vill medverka lägger hen enkäten ej ifyllt i kuvertet, alternativt skickar in den digitalt. Eleverna informeras om att svaren endast används för statistiska bearbetningar och att inga resultat från enskilda klasser redovisas. Läraren ombeds att inte gå omkring i klassrummet under genomförandet. Läraren ska också fylla i en klassrapport, där bland annat antal frånvarande elever noteras. För mer information om skolundersökningarnas genomförande se Så görs CAN:s skolundersökning (Gripe, 2013).

Frågeformulär och data

Frågeformuläret (bilaga 1) som eleverna i Gävleborgs län besvarade var i stort sett identiskt med det som användes i riksundersökningen.

Två datafiler som avser årskurs 9 medföljer rapporten. I datafilerna ingår samtliga enkätfrågor samt ett antal variabler med bakgrundsinformation på årskursnivå från SCB. Sådana uppgifter är bland annat andel med utländsk bakgrund, andel med högskoleutbildade förldrar, genomsnittligt meritvärde, samt fyra variabler som avser behörighet till gymnasial utbildning. Datafilerna är strukturerade så att de variabler som redovisar metainformation

på årskursnivå och liknande kommer först. Därefter kommer samtliga frågor i den ordning de ställts i formuläret och slutligen följer konstruerade variabler.

För att skydda elevernas anonymitet lämnar CAN inte ut data med någon variabel som hjälper till att identifiera skolor med färre än 40 inskrivna elever per kön och årskurs. I den ena datafilen (Arbetsdata - Gävleborg 2020) ingår samtliga variabler. Enligt uppdragsgivarens instruktioner levereras även ett andra dataset (Arbetsdata - utan kön - Gävleborg 2020) exklusive frågan om könstillhörighet. Detta för att möjliggöra att elever från skolor med 40 inskrivna elever får en skoltillhörighet.

Vissa bearbetningar av data har gjorts innan leverans, vilka framgår av de bilagda programmeringsfilerna. Hur internbortfall och inkonsekventa svar hanteras framgår av "1. Bearbetning av ej svar_2020", liksom hur följdfrågor filtreras. I "2. Tvätt av data_2020" finns de filter som används för att identifiera uppenbart oseriösa svar och i "3. Variabelkonstruktion_2020" redovisas hur nya variabler konstrueras av de ursprungliga frågorna.

Tillförlitlighet

I olika frågeundersökningar riktade till den vuxna befolkningen har det visat sig att det kan finnas en ovilja bland respondenterna att redovisa känsliga förhållanden samt att de, medvetet eller omedvetet, tenderar att underskatta sin konsumtion av till exempel alkohol och tobak. Att liknande tendenser kan förekomma bland ungdomar är troligt. Det kan således inte uteslutas att somliga elever i denna undersökning rapporterat en för låg konsumtion av olika droger (så kallad underrapportering). Även motsatsen kan dock förekomma, det vill säga att respondenterna uppger en för hög konsumtion (så kallad överrapportering). En möjlig orsak till att uppge en alltför hög alkoholkonsumtion kan vara leklust och viljan att imponera på sina vänner.

För att minska risken att eleverna inte svarar sanningsenligt, ska en lärare vara närvarande i klassrummet. Läraren ska bland annat motverka störande moment och se till att undersökningen i övrigt utförs enligt CAN:s instruktioner. När datamaterialet bearbetas genomförs kontroller för att hitta uppenbart undermåligt eller oseriöst besvarade enkäter.

Trots dessa rutiner går det inte att helt utesluta att några elever svarat oseriöst, men åtgärder har alltså vidtagits för att så långt som möjligt hantera denna typ av problem.

Bortfall

Ett problem i samband med surveyundersökningar utgörs av bortfallet, det vill säga de personer som skulle ha besvarat formuläret men som av olika skäl inte gjorde det. Ett omfattande bortfall kan ha betydelse för de insamlade resultatens giltighet och måste därmed alltid beaktas när resultaten tolkas. I skolundersökningar finns två huvudtyper av bortfall. Den ena utgörs av elever vars klasser inte deltagit i undersökningen (så kallat klassbortfall) och den andra av elever som var frånvarande i samband med datainsamlingen eller av andra anledningar inte ingår i databearbetningen (så kallat elevbortfall).

I tabell A visas en översikt av klassbortfallet och elevbortfallet, liksom antalet elever som ligger till grund för resultatredovisningen. I Gävleborgs län uppgick klassbortfallet till 21 %. I årskurs 9 i riksundersökningen uppgick det till 31 %. Elevbortfallet uppgick till 24 % i Gävleborgs län och 22 % i riket. Antalet formulär som ligger till grund för analyserna är i Gävleborgs län 1891 stycken och i riket är antalet 4130.

Tabell A. Antal elever i resultatredovisningen respektive klass- och elevbortfall i procent. Gävleborgs län och Riket. 2020.

	Antal elever i resultatredovisningen			Klassbortfall	Elevbortfall ^{b)}
	Pojkar	Flickor	Alla ^{a)}	%	%
Gävleborgs län årskurs 9	956	912	1 891	21	24
Riket årskurs 9	2 113	1 959	4 130	31	22

a) Inklusive elever som angett annan könstillhörighet eller ej besvarat frågan.

b) Frånvarande elever i de medverkande klasserna, elever som avstått från att delta samt tekniskt bortfall.

Klassbortfallet beskrivs mer ingående i tabell B, nedan. I Gävleborgs län var det 29 klasser som inte alls medverkade i undersökningen. En del år förekommer så kallat tekniskt bortfall av klasser. Dessa klasser har genomfört undersökningen men inte följt CAN:s anvisningar, då de besvarat enkäten efter att svarsperioden löpt ut eller inte använt individuella svarskuvert. I årets undersökning förekom inget sådant bortfall, varken i Gävleborg eller i riket. Klassbortfallet i 2020 års undersökning var högre än det varit i tidigare undersökningar både i Gävleborgs län och i riket. I Gävleborgs län var klassbortfallet 21 % vilket var lägre än i riket (31 %).

Tabell B. Antal klasser i urvalet och antal klasser som ej deltagit samt tekniskt bortfall. Totalt klassbortfall i procent. Gävleborgs län och Riket. 2020.

Årskurs 9	Gävleborgs län	Riket
Antal klasser i urvalet (exkl. felaktiga skolor)	136	344
Antal klasser som ej deltagit	29	108
Antal klasser, tekniskt bortfall ^{a)}	0	0
Klassbortfall, totalt	21 %	31 %

a) Saknade individuella svarskuvert eller inkom försent eller skadat.

Elevbortfallet redovisas mer detaljerat i tabell C. I detta bortfall ingår frånvarande elever, elever som avstått från att delta, elever i klasser där endast 1 elev varit inskriven och elevenkäter som inkommit utan svarskuvert (och därmed inte mött anonymitetskraven).

Frånvaro vid undersökningstillfället utgjorde den klart största delen av elevbortfallet i Gävleborgs län såväl som riket. Det var 24 % av eleverna som var frånvarande i Gävleborgs län och 22 % i riket. Utöver detta framgår även andelen enkäter som har filtrerats bort på grund av undermåliga eller oseriösa svar. I Gävleborgs undersökning uppgick andelen bortfiltrerade enkäter till 1 %. I årskurs 9 i riket var det 2 % av enkäterna som filtrerades bort. Andelen bortfiltrerade formulär ligger vanligtvis på denna nivå. 9 elever i Gävleborgs län valde att avstå från att delta och i riket var motsvarande antal 29 elever.

Tabell C. Elever i undersökningen och totalt elevbortfall ^{a)}. Gävleborgs län och Riket. 2020.

Årskurs 9	Gävleborgs län		Riket	
	Antal	Andel	Antal	Andel
Antal elever i urvalet	3 261	-	9 207	-
Antal elever i deltagande klasser ^{b)}	2 657	-	5 752	-
Antal elever i resultatredovisningen	1 891	-	4 130	-
Antal frånvarande elever	624	23%	1 260	22%
Antal elever som aktivt avstått från att delta	9	0%	29	1%
Antal elever utan uppfyllt anonymitetskrav ^{c)}	0	0%	0	0%
Elevbortfall, totalt	633	24%	1 289	22%
Bortfiltrerade enkäter	28	1%	90	2%

a) I elevbortfallet ingår frånvarande elever, de som avstått från att delta samt tekniskt bortfall (enkäter utan svarskuvert).

b) Antal elever i deltagande klasser består av inkomna enkäter samt lärarnas rapportering av frånvarande elever. En del lärare rapporterar inte frånvarande elever, därför har dessa räknats upp för att motsvara antal deltagande klasser.

c) Utan individuellt svarskuvert eller tillhört klass med endast 1 inskriven elev.

Av tabell D framgår orsakerna till frånvaro vid undersökningstillfället, vilket inrapporteras av lärarna i den medföljande klassrapporten. Den vanligaste anledningen till frånvaro var sjukdom, såväl i Gävleborgs län som i riksundersökningen. Annan giltig frånvaro och ogiltig frånvaro var ungefär lika vanlig. Andelarna i Gävleborg och riket låg på ungefär samma nivå.

Tabell D. Elevfrånvaro rapporterad av lärarna. Gävleborgs län och Riket. Procent. 2020.

Årskurs 9	Gävleborgs län	Riket
	Andel	Andel
Sjuk	15%	15%
Annan giltig frånvaro	4%	4%
Ogiltig frånvaro	4%	3%

I anslutning till 1993 års nationella undersökning genomfördes en särskild studie i årskurs 9 i Stockholms skolor. Då utfördes även en uppföljning av bortfallet (som då var ca 10 %) genom att de elever som var frånvarande vid undersökningstillfället fick besvara formuläret när de återvände till skolan. Som väntat redovisade eleverna i bortfallsuppföljningen en mer omfattande konsumtion av alkohol, narkotika och tobak än i det ursprungliga undersökningsmaterialet. De ursprungliga undersökningsresultaten påverkades emellertid inte med mer än enstaka procentenheter vid inkludering av de senare inhämtade uppgifterna

(Andersson & Hibell 1993). Samma förhållanden som ovan antas på det stora hela råda även idag.

Kontroll och justering av data

De inkomna enkäterna läses in med en skanner. Vid inskanningen uppmärksammar systemet tvetydiga eller svårtolkade markeringar. Noggranna manuella kontroller genomförs av dessa. Manuellt stöd är även nödvändigt vid tolkning av handskrivna svar på öppna frågor.

Innan resultatanalyserna påbörjas exkluderas de formulär som bedöms vara uppenbart skämtsamt, överdrivet eller otillräckligt ifyllda. Exkluderingen görs med fasta kriterier via fyra förprogrammerade datafilter (se bilaga 1 för frågeformuleringar):

Filter 1: Ej svarat på 5 eller fler av 9 centrala frågor: FR5, FR11, FR15, FR28, FR34, FR35, FR36, FR39 och FR43.

Filter 2: Svarat "Ja" på alla narkotiska preparat i FR44 (förutom alternativen "Vet ej" och "Annan typ").

Filter 3: Svarat "två gånger eller mer" på 16 eller fler av 18 frågor gällande problem i samband med att en druckit alkohol (FR33).

Filter 4: Angett en total alkoholkonsumtion överstigande 100 liter ren alkohol senaste 12 månaderna. Den totala volymen skapas utifrån frågor om de olika dryckernas kvantitet och frekvens (FR18–27).

Alla enkäter som uppfyllde något av de ovanstående villkoren filterades bort ur det slutgiltiga datamaterial som ligger till grund för resultatredovisningen. Utöver detta sänktes årsalkoholkonsumtionen till 50 liter ren alkohol för de elever som nådde en totalkonsumtion om 51–100 liter för de senaste 12 månaderna. För motivering och utförligare beskrivning av detta se Så görs CAN:s skolundersökning (Gripe 2013).

Allmänna kommentarer till tolkningen av resultaten

För att underlätta tolkningen av resultaten ges här några generella metodologiska kommentarer och förklaringar. Ett viktigt påpekande är att enskilda siffror snarast bör betraktas som en storleksordning på konsumtionen av en viss substans, än som ett exakt mått på det verkliga beteendet. Det talar för att det är mer meningsfullt att till exempel jämföra olika grupper med varandra än att dra alltför kategoriska slutsatser utifrån en enskild siffra. Vid jämförelser mellan Gävleborgs län och hela landet är det också viktigt att beakta att små differenser oftast inte är signifikanta och därför inte dra för långtgående slutsatser.

Resultaten presenteras genomgående i procent, förutom när det gäller total årskonsumtion av alkohol, då liter istället anges som enhet. I normalfallet beräknas procenttalen på det totala materialet och i dessa fall redovisas inte bastalen (det vill säga antal elever som ingår i underlaget för procentberäkningarna – se tabell C). När beräkningarna endast avser en begränsad del av eleverna (som till exempel andel rökare som vill sluta röka) anges bastalet i tabellen efter bokstaven n. Totalvärdena innefattar flickor och pojkar samt individer som har uppgett annan eller ingen könstillhörighet. I de fall bastalen understiger CAN:s meto-

dologiska och etiska gräns om 50 individer utgår tabellen och inga tillhörande uppgifter redovisas.

Antalet formulär som ligger till grund för analyserna i Gävleborgs län är 1 891. Det bör påpekas att resultaten blir mera osäkra vid redovisningar på mindre grupper. Enstaka elever kan då påverka resultaten märkbart. Eftersom resultaten för ”alla” innefattar även de som inte angett könstillhörighet kan det för vissa frågor, göra att totalen inte alltid förefaller logisk i relation till resultaten för pojkar respektive flickor.

I enkäten finns ett antal frågor om erfarenhet av olika preparat som är konstruerade på ett likartat sätt (se exempel nedan).

15 Har du någon gång druckit alkohol?

Räkna inte med t ex svag cider, lättöl eller andra drycker under 2,26%.

Markera med ett eller flera kryss.

- Nej
- Ja, under de senaste 30 dagarna
- Ja, under de senaste 12 månaderna
- Ja, för mer än 12 månader sedan

Denna typ av frågor ger tre prevalensmått. Frågorna kodas och döps på ett enhetligt sätt enligt följande (med ovanstående alkoholfråga som exempel):

Livstidsprevalens: Innefattar dem som valt något av svarsalternativen B–D.

12-månadersprevalens: Innefattar dem som valt något av svarsalternativen B–C.

30-dagarsprevalens: Innefattar dem som valt svarsalternativet B.

Tabellerna i bilagorna följer i princip den ordning som frågorna ställts i enkäten. I tabellerna redovisas samtliga elever som skulle ha besvarat respektive fråga. Detta innebär att andelen som lämnat frågan obesvarad redovisas som ”Ej svar”. Med andra ord ingår alltså det interna svarsbortfallet i beräkningarna. I de fall då eleven enligt enkätinstruktionerna ska hoppa över frågan redovisas detta som ”Ska ej besvara frågan.”

I tabellbilagorna återges resultaten avrundade till hela procentenheter. På grund av avrundningseffekter kan det därför förekomma att andelarna i vissa tabeller inte summerar till 100. Procenttal avrundat till 0 innebär att svarsalternativet har angetts av färre än 0,5 %.

Resultat

I syfte att följa utvecklingen på ANDT-området identifierades ett antal nationella indikatorer i samband med ett regeringsbeslut (Socialdepartementet 2013). Inför 2012 års datainsamling genomfördes en större revidering av CAN:s skolundersökningsformulär. Detta i syfte att anpassa formuläret till de efterfrågade indikatorerna. I och med den nya ANDT-strategin som gäller för åren 2016–2020 följs 17 kärn-ANDT-indikatorer via CAN:s skolundersökningar (Socialdepartementet 2016). Dessa indikatorer redovisas tillsammans med övriga ANDT-indikatorer av Folkhälsomyndigheten i Indikatorlabbet².

I texten presenteras resultaten från 2020 års undersökning i Gävleborgs län i årskurs 9 för 9 av ANDT-kärnindikatorerna. Utöver detta berörs även anskaffning av Systembolagsdrycker och årskonsumtion av alkohol. Resultaten jämförs med de från 2020 års riksundersökning i motsvarande årskurs. Övriga resultat redovisas i tabellbilagorna. När tidigare utveckling i riket kommenteras är resultaten hämtade från rapporten Skolelevers drogvanor 2019 (Englund, (red.) 2019).

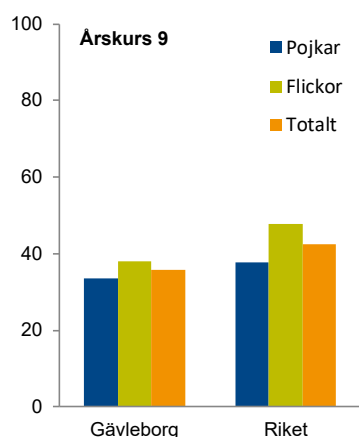

Diagram 1. Andelen alkoholkonsumenter i Gävleborg respektive riket. Procentuell fördelning efter kön i årskurs 9, 2020.

Alkohol

I följande avsnitt redovisas resultaten för fem olika mått gällande alkohol. Följande tre är kärnindikatorer i ANDT-uppföljningen; andel alkoholkonsumenter, andel som har intensivkonsumerat, samt andel som varit berusade vid 13 års ålder eller tidigare. Övriga som redovisas är årskonsumtion i liter ren alkohol och anskaffning av drycker från Systembolaget.

Alkoholkonsumenter

För att bli klassificerad som alkoholkonsument ska frågan ”Har du någon gång druckit alkohol?” ha besvarats med att respondenten har druckit alkohol under de senaste 12 månaderna. Andelen alkoholkonsumenter i årskurs 9 har under 2000-talet minskat tydligt på nationell nivå.

I diagram 1 redovisas andelen elever i årskurs 9 som klassificerats som alkoholkonsumenter i Gävleborgs län jämfört med hela landet. Resultaten visar att det var en lägre andel som druckit alkohol de senaste 12 månaderna i Gävleborg jämfört med de jämnåriga eleverna i riket (36 respektive 42 %). I Gävleborgs län var andelen alkoholkonsumenter 34 % bland pojkarna och 38 % bland flickorna. Andelen var alltså något högre bland flickorna än bland pojkarna. Även i riket var andelen flickor som konsumerat alkohol under de senaste tolv månaderna högre än bland pojkarna (48 % respektive 38 %).

² (<http://www.andtuppfoljning.se/indikatorlabbet>)

Årskonsumtion

Ett sammanfattande mått på alkoholkonsumtionens omfattning är årskonsumtionen, det vill säga den totala konsumerade mängden alkohol för det senaste året. Måttet konstrueras utifrån elevernas uppgifter om kvantitet per dryckestillfälle för varje enskild alkoholdryck (folköl, starköl, blanddrycker (alkoläsk och starkcider), vin samt sprit). Det multipliceras med konsumtionsfrekvensen för de olika dryckerna under de senaste 12 månaderna. Det summeras sedan och resultatet uttrycks i ren alkohol (100 %). Liksom andelen alkoholkonsumenter, har årskonsumtionen minskat kraftigt i riket under 2000-talet.

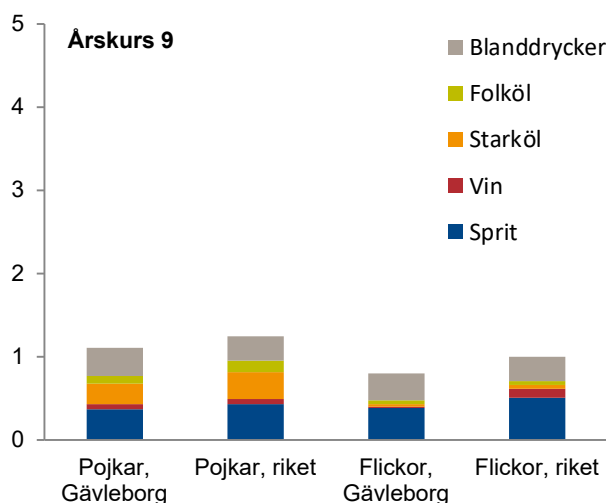

Diagram 2. Den beräknade genomsnittliga årskonsumtionen av respektive alkoholdryck mätt i liter ren alkohol (100%) i Gävleborg respektive riket, efter kön i årskurs 9, 2020.

motsvarande nivåer 1,2 liter bland pojkarna och 1 liter bland flickorna. Lägre konsumtion bland niondeklassare i Gävleborgs län jämfört med i riket syntes främst bland flickorna.

Om årskonsumtionen istället redovisas fördelat på enbart dem som uppgett att de druckit alkohol (senaste 12 månaderna) uppgår den genomsnittliga konsumtionsvolymen i årskurs 9 i Gävleborgs län till 2,8 liter (3,3 bland pojkarna och 2,1 bland flickorna). Se tabell 24 i bilaga 2. Motsvarande värden i riket var 2,6 liter (3,2 för pojkar respektive 2,0 för flickor).

Något som bör beaktas när genomsnittsmått redovisas är att enstaka extrema värden har högre inflytande vid mindre urval. I CAN:s undersökningar tillåts inte den genomsnittliga konsumtionen för en individ att överstiga 50 liter, men om ett fåtal individer ligger nära 50 liter kan det ändå ha ett stort inflytande på hela gruppens medelvärde. Därför bör alltid dessa resultat tolkas med viss försiktighet.

När det gäller olika alkoholdrycker var sprit vanligast bland elever i Gävleborgs län och även i riket, både bland pojkar och flickor. Blanddrycker var näst vanligast bland pojkar och flickor i Gävleborg och bland flickorna i riket. Bland pojkarna i riket var starköl var näst vanligast. Sett till dryckespreferenser var de tämligen likartade i länet och riket för respektive kön.

I diagram 2 presenteras den genomsnittliga årskonsumtionen i liter ren alkohol uppdelat på typ av dryck för pojkar respektive flickor i årskurs 9. Årskonsumtionen redovisas fördelat på samtliga elever, alltså även de som inte har druckit alkohol under de senaste 12 månaderna.

I Gävleborgs län uppgick den genomsnittliga årskonsumtionen för eleverna till 1 liter ren alkohol. Nivån var snarlik men något högre bland niorna i riket; 1,1 liter.

I Gävleborg, såväl som i riket, var pojkarnas konsumtion större än flickornas. Bland pojkar och flickor i Gävleborgs län var nivåerna 1,1 respektive 0,8 liter. I riket var

Intensivkonsumtion

Ett sätt att fånga in graden av berusningsdrickande är genom indikatorn intensivkonsumtion. I skolundersökningen definieras detta som att under de senaste 30 dagarna, vid ett och samma tillfälle, ha druckit en alkoholmängd motsvarande minst en helflaska vin (eller fyra burkar starköl eller fyra burkar blanddrycker eller sex burkar folköl eller 25 cl sprit). Dessa exempel motsvarar inte exakt lika stora mängder ren alkohol (100 %). De syftar snarare till att ringa in en konsumtion av så pass stor alkoholmängd att eleverna kan antas bli påverkade.

I 2012 års formulär-revidering ändrades frågan om intensivkonsumtion i sådan omfattning att resultaten inte kan jämföras med tidigare år (se Raninen & Nyström 2013). Den nya formuleringen med en längre tidsperiod genererar lägre nivåer, vilket är viktigt att ha i åtanke vid eventuella jämförelser med tidigare års undersökningar eller andra studier där frågan har en annan utformning. Jämförelseproblemen till trots, har intensivkonsumtionen i riket ändå tydligt minskat under 2000-talet.

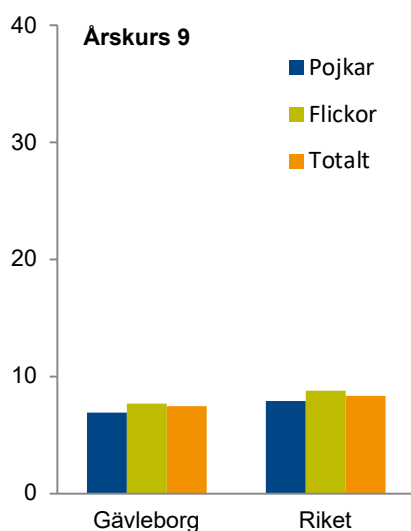

Diagram 3 visar att andelen månatliga intensivkonsumenter i årskurs 9 var mycket likartad i Gävleborgs län och riket. Bland niondeklassarna i Gävleborg var det 7 % som uppgett en konsumtion i den omfattningen. Motsvarande andel i riket var 8 %. Det var ungefär lika stor andel pojkar och flickor som var månatliga intensivkonsumenter. Flickornas värden var dock någon procentenhet högre än pojkarnas, både i Gävleborgs län och i riket.

Diagram 3. Andelen elever som intensivkonsumerat alkohol någon gång i månaden eller oftare, i Gävleborg respektive riket. Procentuell fördelning efter kön i årskurs 9. 2020.

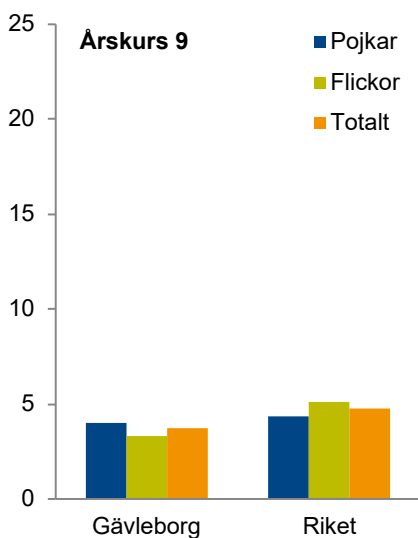

Diagram 4. Andelen elever som varit berusade vid 13 års ålder eller yngre, i Gävleborg respektive riket. Procentuell fördelning efter kön i årskurs 9. 2020.

Berusningsdebut

Ytterligare en kärnindikator i ANDT-strategin är andelen elever i årskurs 9 som uppgett att de berusat sig vid 13 års ålder eller tidigare. Även denna fråga ändrades vid formulärjusteringen 2012. Trots det kan det konstateras att andelen elever med tidig berusningsdebut sjunkit tydligt under 2000-talet. Denna fråga följs endast i årskurs 9. Det är dels för att minska risken för minnesfel, men också för att denna årskurs täcker en något större andel av generationen och därmed ger den bästa bilden av tidig debut.

Andelen elever med tidig berusningsdebut var 4 % i Gävleborgs län och 5 % i riket. För pojkarna i Gävleborg och i riket var andelen den samma, det vill säga 4%. Bland flickorna var andelen något lägre i Gävleborgs län jämfört med flickorna i riket (3 respektive 5 %).

Anskaffningssätt

Denna undersökning, såväl som flera andra studier, har visat att många ungdomar dricker alkohol och att somliga dricker förhållandevis stora volymer. Med beaktande av de åldersrestriktioner som finns i den svenska alkohollagstiftningen ska det inte vara möjligt för dessa ungdomar att själva skaffa alkohol. Det är dock ett faktum att det på flera sätt går att få tag på alkohol även för ungdomar i förhållandevis låg ålder. Tidigare rapporter, såväl som resultat från denna, visar att Systembolaget är den vanligaste ursprungskällan till den alkohol eleverna dricker (Englund, 2019 men se även Trolldal & Leifman, 2017).

Av tabell 37 (se bilaga 2) framgår vem som försett tonåringarna med alkohol som hade Systembolaget som ursprung. Bland niondeklassare i Gävleborgs län var det vanligast att få tag på alkoholen via pojk-/flickvän/kompis eller kompis syskon. 9 % uppgav detta. Nästan lika vanligt var att ha fått systembolagsalkohol från annan vuxen (än en förälder) som köpte ut, vilket 8 % av niorna i Gävleborg svarade. Nivåerna var likartade bland eleverna i riket då 8 % uppgav att de fått tag på alkoholen via pojk-/flickvän/kompis eller kompis syskon. Andelen i riket var lika stor då det gällde att ha fått alkoholen från annan vuxen som köpte ut (8%).

Narkotika

Med narkotika avses i Sverige de preparat som finns upptagna i Läke-medelsverkets föreskrifter om förteckningar över narkotika. Där förekommer dels sådana medel som är föremål för kontroll enligt internationella överenskommelser (FN:s narkotikakonventioner), men även ett antal medel som enligt svenska bestämmelser ska betraktas som narkotika. Preparaten har olika egenskaper men gemensamt för dem är att de påverkar centrala nervsystemet.

För att mäta narkotikaanvändandet är två mått från skolundersökningen identifierade som

kärnindikatorer i ANDT-uppföljningen: att ha använt narkotika någon gång, samt att ha använt narkotika under de senaste 12 månaderna (mäts sedan 2007). Under 2000-talet har resultaten gällande narkotikaanvändning varierat utan att någon tydlig förändringsriktning kunnat avläsas i riket.

Skillnaden mellan livstids- och tolv månadersmättet är tämligen konstant bland eleverna. Diagrammet begränsas till andelen som använt narkotika de senaste 12 månaderna. Genom åren har det inte uppmätts någon större skillnad i riket mellan pojkar och flickor vad gäller narkotikaprevalens i årskurs 9. Cannabis är den vanligaste narkotikasorten som eleverna använt.

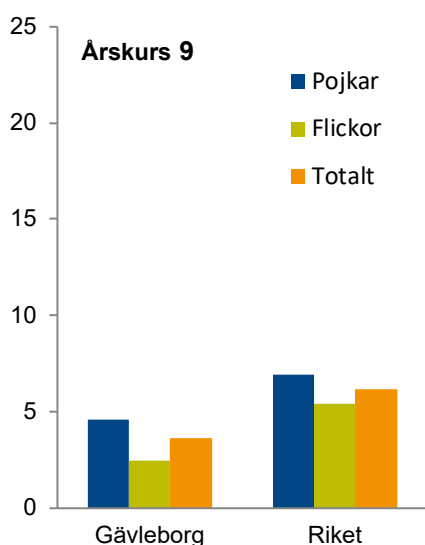

Diagram 5. Andelen elever som använt narkotika de senaste 12 månaderna i Gävleborg respektive riket. Procentuell fördelning efter kön i årskurs 9. 2020.

I Gävleborg uppgav 4 % av eleverna i årskurs 9 att de har använt narkotika under de senaste 12 månaderna. Det var mer än dubbelt så vanligt bland pojkarna än bland flickorna (andelarna låg på 5 % respektive 2 %). I riket uppgick motsvarande andel till 6 % bland samtliga, 7 % bland pojkarna och 5 % bland flickorna. Andelarna för årskurs 9 i Gävleborgs län var 2-3 procentenheter lägre än de andelar narkotikaprevalens som uppmättes i årskurs 9 i hela landet.

Livstidsprevalensen bland niorna i Gävleborg låg på 5 % bland samtliga elever. Bland pojkar och flickor låg andelarna på 6 % respektive 3 % (tabell 53). Motsvarande andelar i riket var 8 % bland samtliga och bland pojkar och flickor 9 % respektive 6 %.

Anabola androgena steroider

Vad gäller dopning redovisas här ett av de två prevalensmått från skolundersökningen som identifierats som kärnindikator i ANDT-uppföljningen: Att ha använt anabola androgena steroider (AAS) under de senaste 12 månaderna (mäts sedan 2012). Under 2000-talet har resultaten gällande användning av AAS senaste 12 månaderna, legat omkring 1 % i riket i båda årskurserna. I årskurs 9 har dock en liten men nedåtgående trend observerats mellan 2010–2019 vad gäller erfarenheten av att någon gång ha använt anabola androgena steroider.

Normalt är det alltså ytterst få elever som uppger att de använt AAS och så även i årets undersökning i riket såväl som i Gävleborg. I Gävleborgs län uppgav 0,5 % i årskurs 9 att de använt AAS senaste 12 månaderna och i riket var motsvarande siffra 0,7 % (se diagram 6).

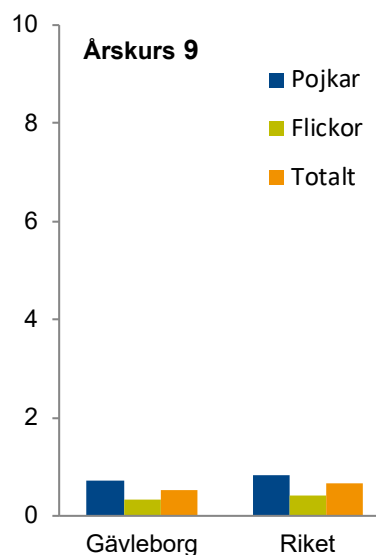

Diagram 6. Andelen elever som använt anabola androgena steroider (AAS) utan läkarordination de senaste 12 månaderna i Gävleborg respektive riket. Procentuell fördelning efter kön i årskurs 9. 2020.

Tobaksanvändning

För tobak ingår tre mått som är kärnindikatorer i ANDT-uppföljningen: Att vara rökare, att vara snusare, samt andel som har debuterat med tobak före eller vid 13 års ålder, vilket är en kärnindikator i årskurs 9 men inte i gymnasiet.

Rökare

Som rökare räknas de elever som har uppgett att de har rökt under de senaste 12 månaderna och även svarat att de fortfarande röker. Detta skiljer sig mot perioden före 2012 då det inledande 12-månadersfiltret saknades. Förändringen med den något snävare definitionen gör att rikets tidsserie över rökare brutits. Trots detta kan det konstateras att rökningen har minskat på nationell nivå i årskurs 9 under 2000-talet.

I diagram 7 presenteras andelen rökare bland eleverna i årskurs 9 i Gävleborgs län och i riket. I Gävleborgs län var andelen rökare relativt lika bland pojkarna och bland flickorna (6 % respektive 7 %). I riket var andelen rökare högre bland flickorna än bland pojkarna då 8 % av pojkarna och 11 % av flickorna rökte. Andelen rökare var något lägre bland eleverna i Gävleborg jämfört med riket, framförallt bland flickorna. Det var vanligare att röka ibland jämfört med att röka dagligen eller nästan dagligen.

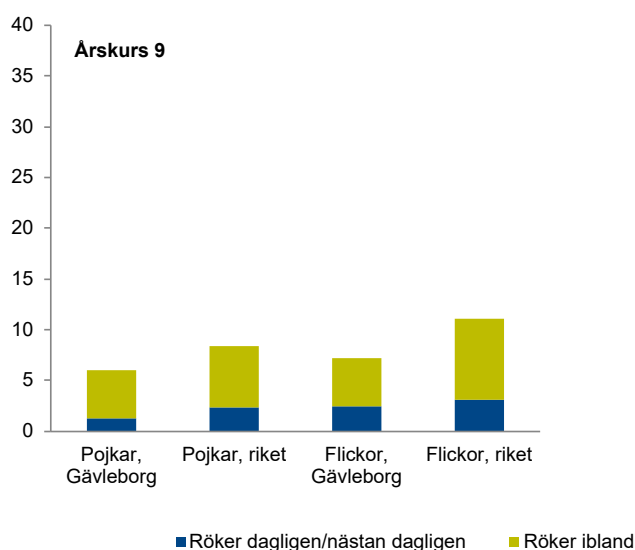

Diagram 7. Andel som uppgav att de röker i Gävleborg respektive riket. Procentuell fördelning efter kön i årskurs 9. 2020.

Snusare

Även begreppet snusare omdefinierades i enlighet med ANDT-indikatorerna. Den nya definitionen följer samma mönster som för rökare, det vill säga att endast de som svarat att de snusat under de senaste 12 månaderna och svarat ja på följdfrågan om man fortfarande snusar räknas in. Liksom för rökningen ledde förändringen till tidsseriebrott. Trots det kan det noteras att snusningen minskade under 2000-talet. Nedgången stannade av vid 2012 och enligt undersökningen 2019 hade nivåerna i årskurs 9 ökat två år i rad.

I diagram 8 redovisas andelen elever som blivit klassificerade som snusare. Det var vanligare bland pojkar än bland flickor att snusa, i både Gävleborg och i riket. I Gävleborgs län snusade 16 % av pojkarna och 9 % av flickorna. I riket var andelen pojkar som snusade lika stor som bland pojkar i Gävleborgs län (16%). Bland flickorna var andelen snusare något lägre i riket och uppgick till 7 %. För pojkarnas del var det vanligare att snusa dagligen eller nästan dagligen än ibland. Bland flickorna var förhållandet det omvända då majoriteten av de snusande flickorna snusade ibland.

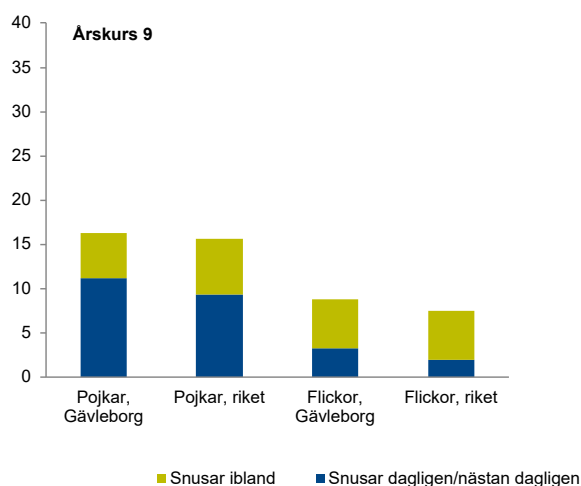

Diagram 8. Andel som uppgav att de snusar i Gävleborg respektive riket. Procentuell fördelning efter kön i årskurs 9, 2020.

Tobaksdebut

Även debutåldern för tobaksanvändning bevakas i ANDT-strategin. För att få en sammanfattande bild av tobaksdebuten följs andelen som var 13 år eller yngre första gången de rökte en cigarett eller snusade. Detta görs endast för årskurs 9. Anledningen är samma som gäller för berusningsdebut, nämligen för att minska risken för minnesfel, men också för att den årskursen täcker en något större andel av generationen. Tobaksdebut följs från och med 2010. Sedan dess har andelen niondeklassare i riket med tidig tobaksdebut halverats.

Av diagram 9 framgår andelen niondeklassare med tidig tobaksdebut. Resultaten visar att bland eleverna i Gävleborgs län hade 10 % använt tobak vid 13 års ålder eller tidigare. Denna nivå var ungefär den samma som de andelar som uppmättes i riket för samtliga (11 %). I både Gävleborg och i riket var det högre andel pojkar än flickor som uppgav att de använt tobak vid tretton års ålder eller tidigare. I Gävleborg var andelen dubbelt så hög bland pojkarna än bland flickorna (pojkarna 12 %, flickorna 6 %) I riket var nivåerna för pojkar och flickor 13 % respektive 9 %. Andelen pojkar som använt tobak vid 13 års ålder eller tidigare var ungefär lika stor i Gävleborgs län som i riket medan andelen flickor med tidig tobaksdebut var något lägre i Gävleborgs län.

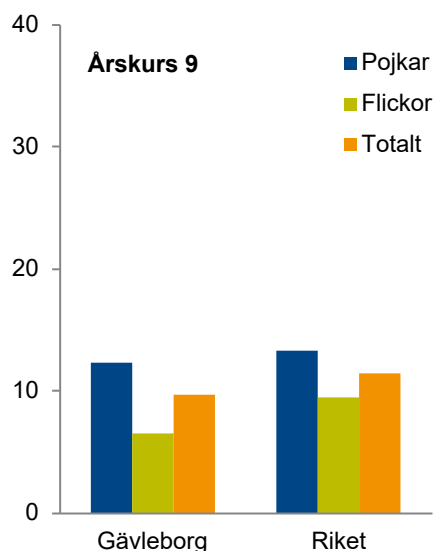

Diagram 9. Andelen elever som använt tobak vid 13 års ålder eller yngre i Gävleborg respektive riket. Procentuell fördelning efter kön i årskurs 9, 2020.

Sammanfattning

Läget i Gävleborgs län 2020

Syftet med denna rapport är att redovisa resultaten från undersökningen av ANDT-erfarenheter, som genomfördes under våren 2020 i årskurs 9 på uppdrag av Region Gävleborg. Ytterligare ett syfte är att jämföra dessa resultat med den nationella skolundersökningen från samma år. För att ge en lättöverskådlig sammanfattning av hur läget i Gävleborgs län såg ut i jämförelse med riket, redovisas här sammanfattande resultat för 7 kärn-ANDT-indikatorer, samt för årskonsumtion av alkohol (diagram 10).

CAN brukar i vanliga fall påpeka att små skillnader i prevalenser inte nödvändigtvis behöver betyda att det finns faktiska skillnader. I år, i och med att datainsamlingen blev påverkad av covid-19-pandemin är detta viktigt att tänka på.

Sammantaget uppvisade eleverna i årskurs 9 i Gävleborgs län och riket mycket likartade ANDT-erfarenheter. Ett mönster som framkommer i sammanställningen är att eleverna i årskurs 9 i Gävleborg ligger någon eller ett par procentenheter under riksgenomsnittet för de redovisade frågorna. Ett undantag är andelen snusare, men även där var nivån mycket jämn. I Gävleborgs län var andelen alkoholkonsumenter lägre än i riket (36 % respektive 42 %). Vidare var andelen som använt narkotika under de senaste tolv månaderna samt andelen rökare något lägre i Gävleborgs län jämfört med riket.

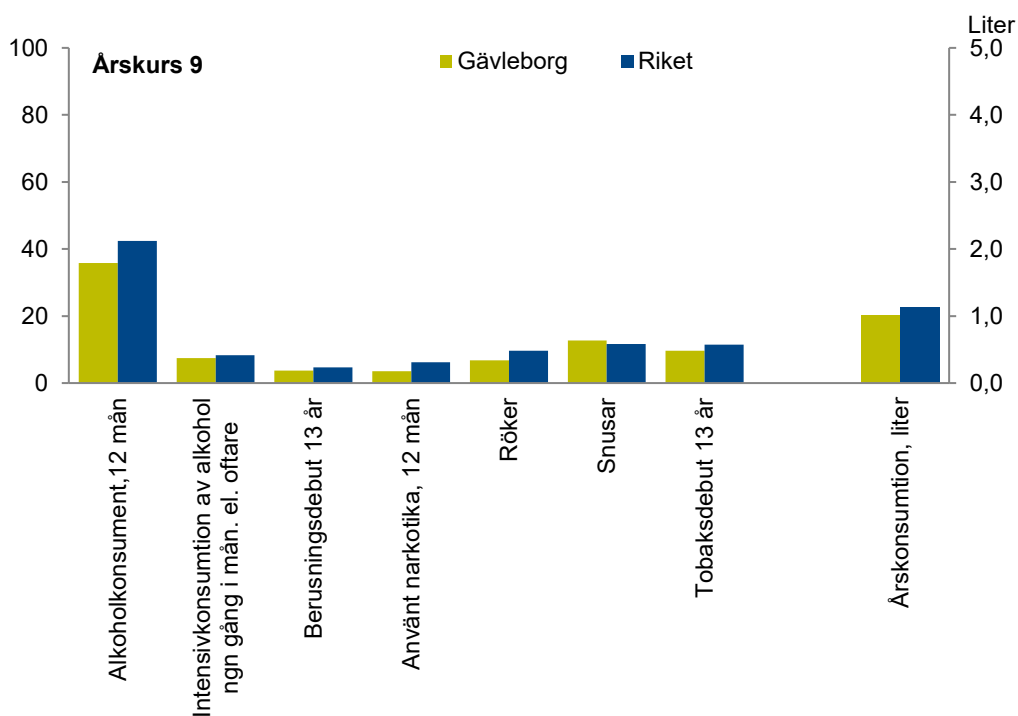

Diagram 10. En jämförelse mellan Gävleborg och riket, för åtta ANDT-mått. Årskurs 9. 2020.

Utvecklingen i årskurs 9 i Gävleborgs län 2014–2020

Region Gävleborg har återkommande beställt undersökningar av ANDT-läget bland skolelever från CAN. I diagram 11 presenteras utvecklingen av samma ANDT-indikatorer som i diagram 10, för åren 2014, 2017 och 2020 för elever i årskurs 9 i länet.

Studerars utvecklingen över tid, framgår det att nivåerna har varierat något vad gäller de olika måtten. Tydligast nedgång är minskningen av andelen elever som debuterat med tobak tidigt, andelen elever som röker, samt andelen med tidig berusningsdebut som har minskat kontinuerligt. Andelen alkoholkonsumenter har minskat jämfört med 2014, men nivån var något högre i årets mätning jämfört med den nivå som uppmättes i den närmast föregående undersökningen. Även årskonsumtionen är lägre jämfört med 2014 men ligger på samma nivå 2017 och 2020. När det gällde andelen som intensivkonsumerat alkohol månatligen syntes ingen förändring. Andelen snusare var dock högre i år än i de två föregående mätningarna.

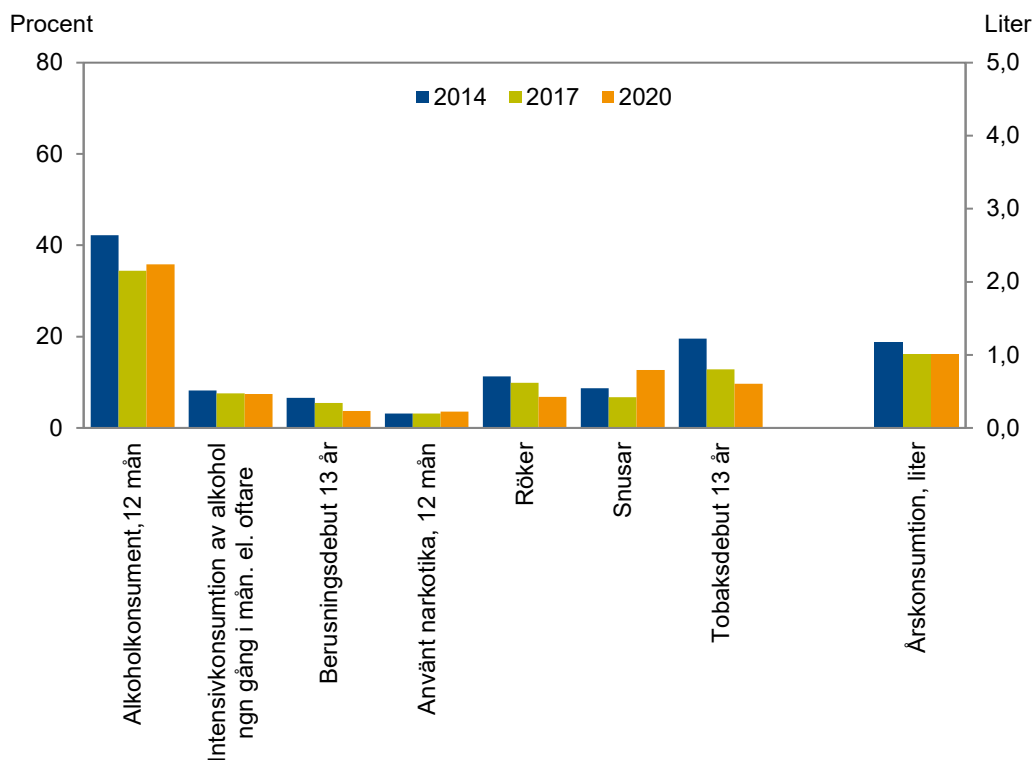

Diagram 11. Utvecklingen för 8 ANT-mått i årskurs 9 i Gävleborgs län. Procent (vänster y-axel) och liter (höger y-axel). 2014–2020.

Om undersökningen i Gävleborgs län

I anslutning till 2020 års rikstäckande undersökning av skolelevs drogvanor beställde Region Gävleborg en totalundersökning i årskurs 9.

Som nämnts tidigare påverkades datainsamlingen i Gävleborgs län, såväl som i riket, av covid-19 pandemin. Undersökningen påverkades i årskurs 9 av ett högre bortfall av klasser, samt högre frånvaro av elever i de klasser som besvarade undersökningen. Svartsperioden förlängdes till hela vårterminen istället för att, som brukligt, genomföra undersökningen mellan elevernas sport och påsklov.

På grund av dessa avvikelser från standardproceduren samt nivå på bortfall bör resultaten för Gävleborgs län, såväl som rikets, beaktas med viss försiktighet. Dock visar preliminära analyser av nationella data att dessa inte avviker från det förväntade. Prevalensnivåerna i riket för flera av ANDT-indikatorerna i årskurs 9, ligger på en liknande nivå som i 2019 års undersökning. Att prevalenserna inte skiljer flera procentenheter åt mellan åren tyder på en viss stabilitet i undersökningen, trots avvikelserna från den vanliga proceduren. CAN:s slutsats är att de nationella siffrorna trots allt håller en acceptabel kvalitet. Vad gäller undersökningen i Gävleborgs län, var klassbortfallet betydligt lägre än i riket vilket är positivt.

Särskilt med hänsyn till 2020 års datainsamling bör de allmänna representativitets- och tillförlitlighetsproblem som nämnts tidigare i rapporten naturligtvis beaktas vid tolkningen av dessa resultat. Eftersom enskilda siffror endast bör ses som en storleksordning på konsumtionen är det mer meningsfullt att jämföra olika grupper (till exempel kön eller kommuner), än att dra slutsatser utifrån enskilda frekvenser. Värt att återigen betona är att inte dra för långtgående slutsatser vid små differenser, eftersom de oftast inte är statistiskt signifikanta.

Referenser

Andersson B & Hibell B (1993). *Skolelevers drogvanor 1993*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Gripe I (2013). *Så görs CAN:s skolundersökning. En genomgång av praktiskt genomförande och metodologi*. Rapport 135. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Socialdepartementet (2013). *Uppföljning av regeringens alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobaksstrategi: förslag på indikatorer avseende de prioriterade målen i strategin*. Rapport 2. Stockholm: Regeringskansliet.

Socialdepartementet (2016). *En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken 2016–2020*. Regeringens skrivelse 2015/16:86. Stockholm: Regeringskansliet.

Trolldal B & Leifman H (2017). *Alkoholkonsumtionen i Sverige 2016*. Rapport 167. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Raninen J & Nyström S (2013). *Reviderad enkät 2012. En analys av resultatskillnader*. Rapport 134. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Englund A (red.) 2019 *Skolelevers drogvanor 2019*. Rapport 187. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning

Östgötagatan 90, 116 64 Stockholm
www.can.se, info@can.se, 08-412 46 00
Org.nr 802000-5461